

РОЗДІЛ 2

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 342

DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-1/15>

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА НА ПРАВОВУ ДОПОМОГУ В УКРАЇНІ ТА ЙОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УМОВАХ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

THE CONSTITUTIONAL RIGHT OF INDIVIDUALS AND CITIZENS TO LEGAL ASSISTANCE IN UKRAINE AND ITS PROVISION IN THE CONTEXT OF EUROPEAN INTEGRATION

**Бучак В.В., к.ю.н., доцент,
доцент кафедри конституційного,
міжнародного права та публічно-правових дисциплін
Київський університет інтелектуальної власності та права
Національного університету «Одеська юридична академія»**

У науковій статті розкривається зміст права на правову допомогу як невід'ємної складової правової держави, яке гарантує кожній людині доступ до справедливої правосуддя, ефективного захисту своїх прав і свобод.

Зазначено, що у контексті Європейської інтеграції України право на правову допомогу набуває особливого значення, адже воно визначає відповідність Української правової системи європейським стандартам. Правова допомога в Україні в контексті Європейської інтеграції є ключовим елементом реформування правової системи та забезпечення верховенства права, що відповідає стандартам Європейського Союзу (ЄС). У процесі інтеграції з ЄС Україна активно адаптує своє законодавство та практики до європейських норм.

На підставі узагальнення та систематизації теорії та практики конституційного права у науковій статті розкриваються актуальні питання реалізації конституційного особистого права людини і громадянина на правову допомогу в Україні. Право на безоплатну правову допомогу – гарантована Конституцією України можливість громадянина України, іноземця, особи без громадянства, у тому числі біженця чи особи, яка потребує додаткового захисту, отримати в повному обсязі безоплатну первинну правову допомогу, а також можливість певної категорії осіб отримати безоплатну вторинну правову допомогу у випадках, передбачених Законом України «Про безоплатну правову допомогу».

Визначено основні аспекти правової допомоги в контексті євроінтеграції:

1. Забезпечення доступу до правової допомоги у відповідності до стандартів ЄС, Україна вдосконалює систему безоплатної правової допомоги (БПД). Це передбачає доступ до якісної юридичної допомоги для вразливих категорій населення, включаючи малозабезпечених громадян, осіб із інвалідністю, біженців тощо. Закон України «Про безоплатну правову допомогу» є основою цієї системи, яка включає первинну (юридичні консультації) та вторинну (захист у суді) допомогу.

2. Гармонізація законодавства:

Україна імплементує директиви та регламенти ЄС, які стосуються правосуддя, захисту прав людини та функціонування правової допомоги. Зокрема, зусилля спрямовані на впровадження положень Європейської конвенції з прав людини та практики Європейського суду з прав людини.

3. Захист прав людини:

Одним із принципів європейської інтеграції є дотримання прав людини, зокрема права на справедливий суд, юридичну допомогу та ефективні засоби правового захисту. Національна правова допомога повинна відповідати принципам рівності, недискримінації та доступності.

4. Розвиток інституційної спроможності:

Розширення мережі центрів з надання безоплатної правової допомоги. Підготовка кадрів – юристів, адвокатів, суддів, які володіють знаннями про європейські стандарти правової допомоги.

5. Цифровізація та інновації:

Запровадження електронних сервісів для отримання юридичної допомоги, що полегшує доступ громадян до правової інформації. Використання технологій для навчання та підвищення кваліфікації юристів у сфері європейського права.

6. Співпраця з ЄС та міжнародними організаціями:

Європейські інституції надають технічну, фінансову та консультативну підтримку реформам в Україні. Проекти, спрямовані на обмін досвідом, тренінги та вдосконалення правової системи.

Ключові слова: Конституція України, безоплатна правова допомога, забезпечення прав і свобод людини і громадянина, конституційні гарантії прав і свобод людини і громадянина, державні гарантії щодо надання безоплатної правничої допомоги, Європейський Союз, Європейський Суд з прав людини, умови отримання правової допомоги, гармонізація законодавства, практика Європейського Суду з прав людини, співпраця з ЄС та міжнародними організаціями.

The article reveals the essence of the right to legal assistance as an integral component of a rule-of-law state, which guarantees every individual access to fair justice and effective protection of their rights and freedoms.

It is noted that in the context of Ukraine's European integration, the right to legal assistance acquires particular importance as it determines the compliance of the Ukrainian legal system with European standards. Legal assistance in Ukraine, in the context of European integration, serves as a crucial element in reforming the legal system and ensuring the rule of law in line with the standards of the European Union (EU). During its integration with the EU, Ukraine actively adapts its legislation and practices to European norms.

Based on the synthesis and systematization of constitutional law theory and practice, the scientific article addresses current issues regarding the implementation of the constitutional personal right of individuals and citizens to legal assistance in Ukraine. The right to free legal assistance, as guaranteed by the Constitution of Ukraine, provides Ukrainian citizens, foreigners, stateless persons, including refugees and persons in need of additional protection, the opportunity to receive comprehensive primary legal assistance free of charge, as well as the possibility for certain categories of individuals to access secondary legal assistance free of charge, as stipulated by the Law of Ukraine «On Free Legal Aid.»

Key aspects of legal assistance in the context of European integration:

1. Ensuring access to legal assistance

In accordance with EU standards, Ukraine is improving its system of free legal aid (FLA). This includes ensuring access to quality legal assistance for vulnerable population groups, including low-income individuals, persons with disabilities, refugees, and others. The Law of Ukraine «On Free Legal Aid» forms the foundation of this system, which includes primary (legal consultations) and secondary (court representation) assistance.

2. Harmonization of legislation

Ukraine implements EU directives and regulations related to justice, the protection of human rights, and the functioning of legal aid. In particular, efforts are focused on implementing the provisions of the European Convention on Human Rights and the practices of the European Court of Human Rights.

3. Protection of human rights

One of the principles of European integration is the observance of human rights, including the right to a fair trial, legal assistance, and effective means of legal protection. National legal assistance must comply with the principles of equality, non-discrimination, and accessibility.

4. Development of institutional capacity

Expanding the network of centers providing free legal aid.

Training legal professionals – lawyers, attorneys, and judges – who are knowledgeable about European standards for legal assistance.

5. Digitalization and innovation

Introducing electronic services for obtaining legal assistance, which facilitates citizens' access to legal information.

Using technology for training and improving the qualifications of legal professionals in the field of European law.

6. Cooperation with the EU and international organizations

European institutions provide technical, financial, and consultative support for reforms in Ukraine.

Projects aimed at experience exchange, training, and improving the legal system.

Key words: Constitution of Ukraine, free legal aid, ensuring the rights and freedoms of individuals and citizens, constitutional guarantees of human rights and freedoms, state guarantees for providing free legal assistance, European Union, European Court of Human Rights, conditions for obtaining legal assistance, harmonization of legislation, practices of the European Court of Human Rights, cooperation with the EU and international organizations.

Виклад основного матеріалу. Кожна демократична держава повинна сприяти у забезпеченні реалізації прав і свобод людини і громадянина. Це комплекс заходів, що вживаються державами, міжнародними організаціями, громадянським суспільством для гарантування і захисту прав і свобод кожної особи. Це процес, що передбачає не тільки юридичну охорону прав, але й створення умов для їх реального здійснення.

Україна ратифікувала та імплементувала у національну правову систему значну кількість правових актів Європейського Союзу у галузі прав та свобод людини і громадянина. Саме такий механізм дозволить нашій державі приєднатися у майбутньому до зазначеного політичного та економічного союзу. Фундаментальними принципами на якому ґрунтується існування Європейського Союзу є забезпечення людської гідності, свободи, демократії та верховенства права. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави зазначаться у частині 2 статті 3 Конституції України [1].

Серед гарантованих державою прав і свобод людини і громадянина особливе місце посідає право на правову допомогу закріплене статтею 59 Конституції України. Однак на практиці під час його реалізації можемо спостерігати час від часу певні труднощі, щодо отримання правової допомоги. Проблеми реалізації права на правову допомогу в Україні є важливою темою, яка впливає на забезпечення верховенства права, дотримання прав людини та ефективність системи правосуддя. Так, серед основних проблем які реалізації зазначеного права є:

1. Недостатній рівень фінансування системи безоплатної правової допомоги:

– обмеженість ресурсів призводить до недостатньої кількості адвокатів, які надають безоплатну правову допомогу;

– відсутність належної оплати праці адвокатів, що впливає на їх мотивацію та якість роботи.

2. Обмежений доступ до правової допомоги:

– населення сільських та віддалених районів має труднощі з доступом до кваліфікованих правових послуг через відсутність місцевих фахівців або правових консультацій;

– інформаційна необізнаність громадян про свої права та наявність механізмів правової допомоги.

3. Якість правової допомоги:

– низький рівень професійної підготовки деяких адвокатів, залучених до системи безоплатної правової допомоги;

– недостатній контроль за якістю послуг, що надаються.

4. Перевантаження судової системи:

– через велику кількість звернень до судів адвокати, що надають безоплатну правову допомогу, часто працюють у складних умовах з великим навантаженням.

5. Недоліки законодавчого регулювання:

– невизначеність окремих процедурних аспектів надання правової допомоги;

– обмеження щодо категорій справ, у яких може бути надана безоплатна правова допомога, що залишає частину громадян поза захистом.

6. Відсутність ефективної правової освіти:

– брак освітніх кампаній щодо прав та механізмів захисту, особливо серед вразливих категорій населення (пенсіонери, безробітні, особи з інвалідністю тощо).

7. Політичні та адміністративні виклики:

– бюрократичні перепони при зверненні до органів безоплатної правової допомоги;

– політична нестабільність, що впливає на функціонування системи.

Зазначеним проблемам на сьогодні недостатньо приділено уваги у наукових дослідженнях, а тому виникає необхідність дослідити питання реалізації безоплатної правової допомоги в Україні в сучасних умовах адаптації до норм Європейського Союзу.

У свою чергу, загальним проблемам забезпечення конституційних прав і свобод людини і громадянина присвячено багато наукових праць вчених-юристів, зокрема, зазначені питання досліджували та досліджують такі учені як: Г. Андреева, І. Андреева, А. Будагова, О. Кушніренко, С. А. Коршенко, С. Ківалов, В. Маляренко, М. Маркуш, О. Петришин, Т. Слінько, П. Рабінович, Т. Синюкова, А. Колодій, А. Олійник, А. Хальота та інші.

Так, зазначені вчені здебільшого досліджували окремі аспекти проблем реалізації конституційного права на безоплатну правову допомогу, а тому комплексний підхід дослідження залишався поза увагою. У свою чергу, заслуговує на увагу наукова праця Коршенко А. В. «Гене́за права на правову допомогу» [2, с. 23–27] в якій автор через призму історичного методу досліджує становлення та розвитку права на правову допомогу. Розглянуто закономірності та особливості виникнення права на правову допомогу на різних історичних етапах у різних народів світу – у Стародавньому Римі та Греції, за часів Київської Русі, Литовсько-Руської доби, Судової реформи 1864 року

і до періоду України як незалежної держави. Розглядаються деякі моменти з історії адвокатури як важливого правового інституту по забезпеченню права особи на правову допомогу на правову допомогу.

Однак, комплексного дослідження конституційного механізму забезпечення реалізації права на правову допомогу прав та свобод людини і громадянина в Україні ще не було, а тому завдання цієї наукової статті є:

- охарактеризувати поняття та зміст конституційного права на правову допомогу в Україні;
- проаналізувати нормативно-правові акти з питань гарантій реалізації права на правову допомогу в Україні;
- визначити основні напрямки удосконалення конституційного механізму щодо надання правової допомоги в умовах інтеграції України до Європейського Союзу.

У конституційному механізмі забезпечення реалізації конституційних прав і свобод людини і громадянина особливе місце посідають положення статті 59 Конституції України [1] щодо права на безоплатну правову допомогу. Зазначене конституційне право дає можливість громадянам України, іноземцям, особам без громадянства, у тому числі і біженцям чи особам, яка потребує додаткового захисту, отримати в повному обсязі безоплатну первинну правову допомогу, а також можливість певної категорії осіб отримати безоплатну вторинну правову допомогу у випадках, передбачених законом.

Апріорі сутність держави розкривається через її політику в галузі прав людини. Але реалізація прав залежить не тільки від держави, а й від рівня загально-правової культури суспільства і особистості.

Україна, яка здобула незалежність 24 серпня 1991 року проголосила для себе, що людина, її життя та здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються за найвищу соціальну цінність. Саме стан справ у сфері забезпечення прав і свобод людини і громадянина, їх практичної реалізації є тим критерієм, за яким оцінюється рівень демократичного розвитку держави й суспільства в цілому.

Одним з видів конституційних прав і свобод людини і громадянина виступають конституційні особисті права і свободи людини і громадянина. Серед особистих прав і свобод людини і громадянина особливе місце займає право на безоплатну правову допомогу.

Україна, ратифікувавши Європейську конвенцію про захист прав і основоположних свобод 1950 р. [3] та Міжнародний пакт про громадянські та політичні права 1966 р. [4], взяла на себе зобов'язання створити умови та можливості для надання безоплатної правової допомоги малозабезпеченим особам при обвинуваченні у вчиненні кримінального правопорушення.

Зміст права на безоплатну правову допомогу, порядок реалізації цього права, суб'єкти, підстави та порядок надання безоплатної правничої допомоги, державні гарантії щодо надання безоплатної правничої допомоги визначені Законом України «Про безоплатну правничу допомогу».

2 червня 2011 року був прийнятий Закон України «Про безоплатну правничу правову допомогу» [5], який визначає зміст права на безоплатну правову допомогу, порядок реалізації цього права, підстави та порядок надання безоплатної правової допомоги, державні гарантії щодо надання безоплатної правової допомоги. Цей закон є основним нормативним актом, який визначає:

- поняття первинної та вторинної правової допомоги (статті 7–13);
- категорії осіб, які мають право на безоплатну первинну і вторинну правову допомогу;
- організацію надання безоплатної правової допомоги через центри надання правової допомоги.

Первинна та вторинна правова допомога – це складові системи правової допомоги, яка забезпечує доступ громадян до правосуддя, закріплені в законодавстві України

(Закон України «Про безоплатну правову допомогу»). Вони мають різні цілі, обсяг та форми реалізації.

Первинна правова допомога – це вид правової допомоги, що надається з метою забезпечення реалізації, захисту або відновлення прав людини і громадянина. Вона включає:

- інформування про права, свободи та обов'язки громадян;
- надання консультацій і роз'яснень з правових питань;
- допомога в підготовці заяв, скарг, інших документів правового характеру (крім процесуальних);
- сприяння в отриманні вторинної правової допомоги.

Зазначену правову допомогу можуть отримати усі громадяни України, іноземці, особи без громадянства, а також біженці та особи, які потребують додаткового захисту.

Вторинна правова допомога – це більш широкий і спеціалізований вид правової допомоги, що передбачає захист та представництво інтересів громадян у юридичних справах. Вона включає:

- захист у кримінальних провадженнях;
- представництво інтересів у судах, органах влади та перед іншими особами;
- складання процесуальних документів, таких як позови, апеляції, клопотання тощо.

Цей вид допомоги надається лише окремим категоріям осіб, зокрема:

- малозабезпеченим громадянам;
- особам з інвалідністю, пенсія яких не перевищує двократного розміру прожиткового мінімуму;
- дітям-сиротам, дітям, позбавленим батьківського піклування;
- жертвам домашнього насильства або насильства за ознакою статі;
- ветеранам війни та іншим категоріям відповідно до закону.

Необхідно зазначити, що правовий захист конституційного права на безоплатну правову допомогу не обмежується лише Законом України «Про безоплатну правову допомогу» (від 2 червня 2011 року, № 3460-VI), зазначене право гарантовано також:

- Цивільним процесуальним кодексом України [6] (ЦПК) Стаття 12 якого передбачає право учасників процесу на отримання правової допомоги, зокрема безоплатної у випадках, передбачених законом;
- Кримінальним процесуальним кодексом України [7]. (КПК) Стаття 20 якого гарантує право на захисника у кримінальному провадженні, в тому числі на безоплатну правову допомогу для осіб, які цього потребують;
- Адміністративним процесуальним кодексом України [8]. (АПК) Стаття 16 якого встановлює право осіб на юридичну допомогу, включно з безоплатною;
- Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [9] який регулює діяльність адвокатів, які залучаються до надання вторинної правової допомоги;
- Постановою Кабінету Міністрів України № 305 від 28 грудня 2011 року: «Порядок надання безоплатної правової допомоги» [10].

У процесі європейської інтеграції Україна зобов'язалася адаптувати своє законодавство до норм Європейського Союзу в яких закріплені норми, що гарантують безоплатну правову допомогу. Основними джерелами європейських стандартів у цій сфері є:

- Європейська конвенція з прав людини (стаття 6), яка гарантує право на справедливий судовий розгляд та на правову допомогу для осіб, які не можуть її оплатити;
- Рішення Європейського суду з прав людини, які встановлюють прецеденти у справах, пов'язаних із правовою допомогою;
- Хартія основних прав Європейського Союзу (стаття 47), яка передбачає право на правову допомогу для забезпечення доступу до правосуддя.

Висновки. Таким чином, гарантоване Конституцією України статтею 59 право на правову допомогу дає можливості кожній людині безперешкодно задовольнити свої інтереси, отримавши доступ до правової допомоги, однак його реалізація потребує суттєвого доопрацювання та подолання негативних явищ, які суттєво перешкоджають його реалізації.

Виклики та перспективи забезпечення права на правову допомогу:

1. Фінансові обмеження. Бюджетне фінансування безоплатної правової допомоги є недостатнім для покриття

всіх потреб населення, а тому потребує суттєвого його збільшення.

2. Інституційна розбудова: Розширення мережі центрів надання безоплатної правової допомоги в регіонах.

3. Якість послуг: Забезпечення високого рівня кваліфікації адвокатів та юристів.

4. Інтеграція з європейськими стандартами. Гармонізація національного законодавства із законодавством ЄС, зокрема у сфері захисту прав уразливих груп населення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. Київ : Преса України, 1997. – 80 с.
2. Коршенко А. В. Генеза права на правову допомогу. вісник. Повітряне і космічне право. 2013. № 4. С. 21-25. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npna_u_2013_4_6.
3. Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів N 2, 4, 7 та 11 до Конвенції : Закон України від 17 липня 1997 р. № 495/97 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/475/97-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 24.01.2025) ;
4. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : Прийнято Генеральною Асамблеєю ООН 16 грудня 1966 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 21.01.2025);
5. Про безоплатну правничу допомогу: . Закон України від 2 червня 2011 р. № 3460-VI URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17#Text> (дата звернення 24.01.2025);
6. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18 березня 2004 р. № 1618-IV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>. (дата звернення 24.01.2025);
7. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>. (дата звернення: 21.01.2025);
8. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 6 липня 2005 р. № 2747-IV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15>. – (дата звернення: 21.01.2025);
9. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 5 липня 2012 р. № 5076-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17>. (дата звернення: 21.01.2025);
10. Про затвердження Порядку інформування центрів з надання безоплатної правничої допомоги про випадки затримання, адміністративного арешту або застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою Постановою Кабінету Міністрів України від 28 грудня 2011 р. № 1363. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1363-2011-%D0%BF#Text> (дата звернення: 21.01.2025).